

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Pleven

Издание Publication	Съединение и разединение Unification and disunity
Том / година Volume / year	V / 2026
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Pleven, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Ас. Женья Добрева Assist. Prof. Zhenya Dobрева
Институция Affiliation	Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“ Shumen university „Konstantin Preslavski“
Заглавие Title	РАЗЕДИНЕНИЕ СРЕД КОМИТОПУЛИТЕ: КРИЗИ ВЪВ ВЪРХОВНАТА ВЛАСТ В КРАЯ НА ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО DISUNITY AMONG THE KOMITOPOULI: CRISES OF SUPREME POWER AT THE END OF THE FIRST BULGARIAN KINGDOM
Страници Pages	64–77
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-5-64/

РАЗЕДИНЕНИЕ СРЕД КОМИТОПУЛИТЕ: КРИЗИ ВЪВ ВЪРХОВНАТА ВЛАСТ В КРАЯ НА ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

Ас. Жения Добрева

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Резюме: Ранносредновековната българска история е изпълнена с вътрешнополитически своеобразни кризи на върховната власт. В началото на периода, към средата на VIII в., те имат предимно междудинастичен характер, намиращ израз в борба между влиятелни родове за върховната власт. Впоследствие кризите придобиват вътрешнодинастичен характер, изразяващи се главно в заобикаляне на действащия в ранносредновековна България теоретичен принцип на наследяване на властта, а именно – властта остава в династията и преминава върху първородния син на владетеля. С Комитолулите са свързани някои от най-кръвопролитните и братоубийствени вражди в средновековната ни история. Настоящата работа е опит да се систематизират и анализират сведенията от изворите, касаещи тези сътресения, както и мястото, което намират в българската и чуждестранна историография. Проследени в хронологичен ред, ще бъдат потърсени обстоятелствата и причините за възникването им, общото и различното между тях, както и ролята на цар Самуил и на Византия за разгарянето им.

Ключови думи: кризи; върховна власт; Комитопули; средни векове; Византия.

Ранносредновековната българска история е изпълнена с вътрешнополитически своеобразни кризи на върховната власт. В началото на периода, към средата на VIII в., те имат предимно междудинастичен характер, намиращ израз в борба между влиятелни родове за върховната власт. Впоследствие кризите придобиват вътрешнодинастичен характер, изразяващи се главно в заобикаляне на действащия в ранносредновековна България те-

оретичен принцип на наследяване на властта, а именно – властта остава в династията и преминава върху първородния син на владетеля. С Комитопулите са свързани някои от най-кръвопролитните и братоубийствени вражди в средновековната ни история. Настоящата работа е опит да се систематизират и анализират сведенията от изворите, касаещи тези сътресения, както и мястото, което намират в българската и чуждестранна историография. Проследени в хронологичен ред, ще бъдат потърсени обстоятелствата и причините за възникването им, общото и различното между тях, както и ролята на цар Самуил и на Византия за разгарянето им.

Когато става дума за теми от Средновековието, обичайна е констатацията за оскъдността на историческите извори. Самуилова България, бидейки неразривна и съществена част от т.нар. „Византийска епопея“¹, е сравнително добре отразена в съчиненията на имперските хронисти², в други чужди паметници³, както и в редица агиографски съчинения⁴. Домашните извори са крайно недостатъчни, но съдържащите се в тях сведения категорично изясняват някои спорни въпроси, касаещи характера на Самуиловата държава⁵. Що се отнася до темата на настоящата работа, сведенията за кризите в семейството на Комитопулите

¹ Така е характеризирано царуването на византийския император Василий II в началото на миналия век, вж. **Schlumberger, G.** *L'épopée byzantine a la fin du dixième siècle. Seconde partie: Basile II, letueurdesBulgares.* Paris: Hachette, 1900.

² Основен извор на информация за времето на Самуил е **Georgii Cedreni-Ioannis Scylitzae. Historiarum compendium.** – В: ГИБИ (Гръцки извори за българската история). Т. VI. Съст. Ив. Дуйчев, Л. Йончев, П. Тивчев, В. Тъпкова-Заимова, Г. Цанкова-Петкова. София: БАН, 1965, с. 198-340; Информацията се допълва от **Илиев, И.** Добавки на епископ Михаил Деволски от 1118 г. към „Исторически свод“ на Йоан Скилица (XI в.). – В: **Гюзелев, В.** Извори за средновековната история на България (VII-XV в.) в австрийските ръкописни сборки и архиви. Т. I. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994, с. 45-57; с. 263-265; **Leonis Diaconu** Caloensis. *Historiae libri X*, e rec. C.B. Nasii. Bonnae, 1828; **Michaelis Pselli. Chronographia.** – В: ГИБИ, Т. VI, с. 93-115; **Cecaumeni. Strategicon.** – В: ГИБИ, Т. VII. Съст: Стр. Лишев, П. Тивчев, В. Тъпкова-Заимова, Г. Цанкова-Петкова. София: БАН, 1968, с. 11-38; **Michaelis Attaleiatae. Historia.** – В: ГИБИ, VI, с. 159-197

³ **Шишић, Ф.** Летопис Попа Дукљанина. Београд-Загреб: Залада Тискаренародних новина, 1928. *Превод на този текст е поместен в ЛИБИ (Латински извори за българската история). Т. III. Съст. М. Войнов, Ив. Дуйчев, Стр. Лишев, Б. Примов. София: БАН, 1965, с. 170-179, и той ще бъде използван в настоящата работа; **Asolikde Taron. Histoire universelle.** Paris: Imprimerie nationale, 1917; **Rozen, V.R.** *Imperator Vasilij Bolgarobojca. Izvlecenija iz Letopisi Jaxi Antioxijskago.* London: Variorum reprints, 1972

⁴ Житие и служба на св. Йоан Владимир – Вж. **Шопов, А.** Един документ за българската история – В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. Под ред. на Ив. Шишманов и Ат. Илиев, София, 1890, 2, с. 115-131; **Nikonis vita.** – ГИБИ, VII, с. 147-148

⁵ Подробно за изворите вж: **Тъпкова-Заимова, В.** „Българи родом...“: Комитопулите, цар Самуил и неговите потомци според историческите извори и историографската традиция. Второ допълнено и преработено издание. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2014; **Николов, Г. Н., С. Аризанова.** Самуилова България в българската историопис: библиография (1945-2020). София, Македонски научен институт, 2020

са често разнопосочни и противоречиви и пораждат редица дискуссионни въпроси, които занимават науката и днес. Характерна особеност на историческите извори по проблема е и тяхната преобладаваща отдалеченост във времето от интересуващите ни събития, основните извори за времето на Самуил се появяват в десетилетията след поражението на неговите наследници, а най-важният между тях – съчинението на Скилица, се отнася към края на XI в. Това значително измества перспективата на тяхното виждане и я прави специфична по отношение на времевата и пространствена дистанция. Представите на късните хронисти за последните български царе са повлияни от обстоятелството, че изходът от големия двубой между България и Византия е вече известен, Василий II е вече покойник, а Византия е на път да загуби блясъка и величието, характерни за неговото време. Освен това през XI в. в редовете на византийската аристокрация вече са проникнали значителен брой наследници и потомци на Комитопулите Самуил и Арон и това допълнително поддържа тяхната популярност.

Преди да преминем към разединението сред братята, ще обърнем внимание на тяхното единно управление в началните години.

Скилица въвежда братята на историческата сцена чрез следните две сведения:

„Петър, царят на българите, възобновил мира веднага след смъртта на жена си и сключил договор с императорите, като дал за заложенници собствените си синове Борис и Роман. Не след дълго той починал. След това синовете му били изпратени в България, за да завземат бащиното си царство и да възпрат напредването на Комитопулите. Защото Давид, Мойсей, Аарон и Самуил, синове на един от велемошните комити на България, замисляли въстание и внасяли смут в българската държава“⁶.

„Веднага след смъртта на император Йоан българите въстали и били определени да ги управляват четирима братя: Давид, Мойсей, Аарон и Самуил, синове на един от велемошните комити у българите и затова били наричани Комитопули. От роднините на Петър едни били измрели, а синовете му Борис и Роман били отведени в столицата, както разказахме по-горе, и останали там. ...И тъй, след смъртта на император Йоан те избягали оттам и бързали да стигнат в България...“⁷

Появата и първите стъпки на Комитопулите са били обект

⁶ Georgii Cedreni-Ioannis Scylitzae. Historiarum..., с. 257

⁷ Пак там, с. 275

на множество изследвания⁸. Немалко учени обръщат внимание на характера на управлението им, говорят за образуването на „федеративен съюз с военноотбранителна цел“⁹, както и за разпределение на страната между тях, всеки от тях управлявал „отделна погранична с Византия област“¹⁰, за „своеобразно четиривластие“¹¹, колективно регентство, което управлявало свободните български земи от името на пленения цар Борис II¹². След смъртта на Давид и Мойсей, най-вероятно още в 976 г., на което ще се спрем по-долу в изложението, Аарон и Самуил споделяли царската власт¹³, както ни известява и Михаил Псел: „...Известният Самуил, който с брат си Арон владял и царствал над българите...“¹⁴. Това съвместно управление продължило до смъртта и на Аарон, когато Самуил станал единовластен цар на българите и самодържец¹⁵. Факт е, че нито един хронист не оспорва царското му достойнство.

От съществено значение е въпросът за статута на братята в тези начални години, тъй като теоретично България има законен владетел, който по обективни причини не може да упражнява властта си на практика (веднъж, защото е в плен, после, защото е кастриран¹⁶). В науката съществуват колебания относно това дали Роман наистина е бил цар, тъй като не е можел да има жена и поколение¹⁷. В действителност има много свидетелства

⁸ Пълна библиография на изследванията за управлението на цар Самуил от края на Втората световна война до 2020 г. вж. **Николов, Г. Н., С. Аризанова**. Самуилова България в българската историопис: библиография (1945-2020). София, Македонски научен институт, 2020.

⁹ **Златарски, В.** История на българската държава през средните векове. Т. I. Ч.2. София: Наука и изкуство, 1971, с. 609

¹⁰ Пак там, с. 609

¹¹ История на България. Т.2. Първа българска държава. Под. ред. на Д. Ангелов, П. Петров, Б. Примов. София: БАН, 1981, с. 398

¹² **Павлов, Пл.** Власт и страст. Дворцовите драми в българската история (От Античността до XX век). София: БИ 93, 2025, с. 57

¹³ За Иван Божилов няма никакво съмнение, че властта на братята не е била равностойна и равноправна, първото място е било на Самуил, вж. **Божилов, Ив. В. Гюзелев**. История на средновековна България VII-XIV век. София: Анупис, 1999, с. 318. Довод това твърдение намира в Битолския надпис, в който самият Иван Владислав нарича Самуил самодържавен, вж. **Божилов, Ив.** Битолският надпис на цар Иван Владислав и някои въпроси от средновековната българска история – В: Исторически преглед, 1971, 1, с. 88

¹⁴ **Michaelis Pselli**. Chronographia..., с. 118

¹⁵ **Georgii Cedreni-Ioannis Scylitzae**. Historiarum..., с. 276

¹⁶ Пак там, с. 275. Във Византия практиката на кастрирането е била прилагана като гаранция, че осакатеният няма да се домогне до престола. За да се предотврати продължаването на българската царска династия, върху Роман е приложена тази манипулация. Виж още **Николов, Г. Н.** Из историята на Самуилова България. София: Македонски научен център, 2025, с. 53-54

¹⁷ **Гюзелев, В.** Българската епопея в двубоя срещу Византийската империя в края на X – първите десетилетия на XI в. – В: България 681-1981. Съст. Ц. Генев, А. Наков, Т. Рангелов. София, 1981, с. 108; **Божилов, Ив.** История на средновековна България. Т. II. Християнска България. Пловдив: Фондация Българско историческо наследство. 2017, с. 167, 169, бел. 89, където се

за това, че той е провъзгласен за български цар¹⁸. Присъствието му в България обаче не могло да окаже никакво влияние върху положението и действията на Комитопулите. Изворите сочат, че към 991 г., след пленяването на цар Роман, Самуил е пръв военачалник и фактически управител на Българското царство, а след смъртта му през 997 г. той приема българската корона¹⁹. В този смисъл, макар и да не са пълноправни владетели към момента на разразяването на някои от кризите, братята са фактически управители на останалите свободни български земи, поради което междусобиците в семейството им ще бъдат разглеждани като кризи на върховната власт.

Горепосочените две сведения на Йоан Скилица са ключови за поставянето и на основния въпрос, който преминава като тънка червена линия през цялата епоха на Самуил, а именно – намесата на Византия във вътрешнополитическите работи в България, а в конкретния случай – има ли общо Византия с бягството на царските синове? Едната хипотеза е, че Константинопол прибегва до изпитаните си методи и изпраща законните наследници на българския трон, за да всее раздор между тях и Комитопулите²⁰. Планът не успява, защото Самуил и братята му признават титлата на законния цар Роман. Втората хипотеза има повече привърженици, според нея е напълно възможно братята да са избягали сами, когато им се удава благоприятна възможност²¹. В науката съществува и трето тълкование, а именно – противниците на Василий II правят бягството на пленниците възможно, за да утежнят положението на императора²².

С изключение на начина, по който братята стигат до Бълга-

твърди, че макар и Роман да присъства в редица именници на българските царе, това не му отрежда място сред владетелите, тъй като кастриран той губел всякаква възможност да седне на българския царски престол. На друго мнение е Пламен Павлов, според когото царската титла на Роман е обусловена както от спазваната от Комитопулите вековна държавна традиция за природата на „царския род“ и неговите права, така и от възможността той още от дете да е бил официално обявен за съвладетел на брат си Борис II по привнесен от Византия твърде „заразителен“ обичай. – Вж. **Павлов, Пл.** Залезът на Първото българско царство. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1999, с. 44, бел 1.

¹⁸ Царуването му е засвидетелствано в редица домашни и чужди извори: Борилов синодик, вж. **Божилков, Ив., А. Тотоманова, Ив. Билярски.** Борилов синодик. Издание и превод. София: ПАМ Пъблишинг Къмпани, 2010, 311; Помениците на българските царе и царици, вж. **Иванов, Й.** Избрани произведения. Т. I. София: Наука и изкуство, 1982, 146-149; Виргинската грамота, вж. **Начев, В.** Български царски грамоти. София: Христо Ботев, 1996, с. 114; летописите на Степан ТаронскиАсолик и Яхъя Антиохийски, вж. **Тъпкова-Заимова, В.** Българи родом..., с. 155-157; 157-161

¹⁹ Летопис на Яхъя Антиохийски..., с. 159

²⁰ **Златарски, В.** История..., с. 624-627

²¹ **Пириватрич, С.** Самуиловата държава. Обхват и характер. София: Агата-А, 2000 с. 146, бел.10

²² **Schlumberger, G.** L'epoee byzantine..., с. 647-648

рия, двете сведения на Скилицаса до-голяма степен идентични, което кара повечето изследователи да ги приемат като разказ за едно и също събитие. Тук ще приемем мнението на Георги Николов²³, според когото първото сведение се отнася към 969 г., когато император Никифор Фока предпочел да подпомогне българското царство, а самият той да се защити от ново руско нападение, като освободи царските си заложници, за да завземат бащината си власт. По това време цар Петър вече е покойник и България е без владетел. С голяма вероятност именно тогава цар Борис II е коронясан за цар. След превземането на Преслав и източната част на българското царство, царското семейство е отново пленено. Второто известие на Скилица разказва за бягството от това второ пленничество, което завършило фатално за законния цар Борис II. Може да се приеме, че през 978 г., завръщайки се в България, Роман е коронясан за цар и остава такъв до смъртта си през 997 г. във византийски плен.

Пак Скилица ни разказва за смъртта на трима от Комитопулите и за първата засвидетелствана криза в семейството на Самуил²⁴. „От четиримата братя Давид бил веднага убит между Кастория, Преспа и т.нар. Красиви дъбове от някакви си скитници власи. Мойсей пък, като обсаждал Серес, бил ударен от един камък, хвърлен от стената, и умрял [понеже конят му бил паднал, той бил съсечен от едного от хората на дука Мелисин]. А Аарон бил убит от брат си Самуил на 14 юли [юни] в местността Разметаница задно с целия си род, защото бил привърженик, както казват, на ромеите или защото се стремил да завземе за себе и властта. Само синът му Владислав Йоан бил спасен от Самуиловия син Радомир Роман [Гаврил]. Така Самуил станал самовластен господар на цяла България“²⁵.

Първият дискуссионен въпрос, свързан с този кризисен момент, е този за хронологията, кога Самуил е убил брат си Аарон? На пръв поглед от това сведение следва изводът, че тримата братя са загинали непосредствено един след друг, още в 976 г.²⁶ Нещата се усложняват от една от добавките на епископ Михаил Деволски към Виенския ръкопис на Скилица²⁷, според която Аарон

²³ Николов, Г.Н. Из историята..., с. 55-57

²⁴ В поместения откъс са включени и добавките на Михаил Деволски към Виенския ръкопис на хрониката на Йоан Скилица (в квадратни скоби), които дообогатяват или поправят текста на автора. Вж. Илиев, И. Добавки на епископ Михаил Деволски..., с. 49

²⁵ Georgii Cedreni-Ioannis Scylitzae. Historiarum..., с. 276

²⁶ Петров, П. Образуване и укрепване на Западната българска държава. Ч.1. Към хронологията на периода 966-986 г. – В: Годишник на Софийския университет, Философско-исторически факултет, 1959, 2, 157; История на България. Т.2. ..., с. 402

²⁷ Добавките са известни от т. нар. Виенски ръкопис на хрониката на Йоан Скилица. Със-

е взел участие в разгрома на Византия в битката при Траянови врата през август 986г.:

„А Самуил и Арон зедно с Роман, като помислили, както изглежда, безредното оттегляне на ромеите за бягство, изплашили ромеите с бойни викове и крясъци...“²⁸.

Това се потвърждава и от Битолския надпис: *„...Тоя самодържец беше българин по род, унук[на Никола и на Рипсимия] благоверните, син на Арон, [който е брат на Самуил царя самод]ържавен, и които двама разбиха [в Щипон гръцката войска на цар Васил]ий...“²⁹.* През август 986 г. Аарон е все още жив, след което името му повече не се среща в изворите. След поправката на Михаил Деволски повечето изследователи се обединяват около мнението, че смъртта му настъпва на 14 юни, най-рано през 987г.³⁰

Противоречията в изворите намират обяснение с характерния за Скилица ретроспективен подход за изложение на събитията, който представлява истинско предизвикателство пред датирането им – зададена е основната хронологична рамка на разказа, без да се спазва стриктно последователността на събитията.

За изясняване на хронологията около убийството на Аарон често се използва и възрастта на Иван Владислав и Гаврил Радомир, като изходна позиция при всякакви изчисления е предпологаемата най-ранна възраст, на която Гаврил Радомир би могъл да се застъпи пред Самуил за братовчед си. Разсъжденията отново водят към горепосочената дата за убийството на Аарон.

По отношение на причините, довели до братоубийството, със семейството на Самуил е свързано едно сведение за неосъществен опит за българо-византийско сродяване на най-високо ниво. То идва от арменския историк Степан Таронски Асолик, съвременник на събитията, в което се съобщава, че *„...царят Василий го изпратил [митрополита] в страната на българите, за да установи мир. България помолила цар Василий да омъжи своята сестра за нейния цар. Императорът изпратил [при българите] някаква жена от своите поданици, която приличала на сестра*

тавен е в края на XIII-началото на XIV в. и използва като образец ръкопис от началото на XII в, написан от Михаил, епископ на южноалбанския град Девол. Епископ Михаил прави 66 допълнения и поправки в ръкописа, които допълват, а понякога поправят картината за Самуилова България, която представя Скилица. Най-новото издание на Виенския ръкопис на тази хроника е на **Thurn, I.** Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 5). Berlin, New York, 1973

²⁸ **Илиев, И.** Добавки на епископ Михаил Деволски..., с. 52

²⁹ **Заимов, Й.** Битолски надпис на Иван Владислав самодържец български. София: БАН, 1970, с. 34

³⁰ В науката съществува обширна дискусия относно датата на убийството на Арон и рода му, на която няма да се спираме подробно в настоящата работа, вж. **Пириватрич, С.** Самуиловата държава..., с. 103-106

му...“³¹. Начело на брачното пратеничество бил митрополитът на Севастия, който загинал по мъчителен начин, след като братята разкрили измамата. Според сведенията на Асолик, последвала първата кампания на Василий II срещу българите, завършила с погрома му при Траянови врата през август 986 г.

Повечето изследователи се отнасят резервирано към сведението за брак³², тъй като то не се вписва в цялостната политика на Комитопулите по отношение на Византия. Сключването на мир с Византия, скрепен с династичен брак, би ги ограничило, а и по-нататъшните действия на Самуил показват, че целите му далеч надхвърляли желанието за запазване на статуквото от 986 г., на което го обричало сродяването с Византия. Необяснимо е и поведението на Василий II, който привидно приема предложението за брак, но се опитва да ги измами, вероятно за да спечели време за планиране на военната си кампания срещу българите. Нещата придобиват съвсем друг облик, ако се допусне, че Асолик е отразил реално историческо събитие, но е допуснал неточности в подробностите³³. Ако преговорите са водени след битката при Траянови врата и то само между Василий II и Арон, то сведението за брак изглежда напълно реалистично, особено като имаме предвид и данните на Скилица за раздора между братята, завършил с убийството на Арон и рода му през 987 г., а именно: „... защото бил привърженик, както казват, на ромеите или защото се стремил да завземе за себе си властта...“³⁴. При такъв сценарий целта на Арон ще да е била да запази своето полунезависимо положение чрез роднинските си връзки с императорския дом, с византийска помощ да се разправи с брат си Самуил и да заграби властта в ръцете си³⁵. Василий II пък вероятно е целял да вкара разкол между братята и по този начин да отслаби техния натиск. Ако българо-византийските преговори за мир и брак са причинили за драмата в семейството на Самуил, то Василий II постигнал успех с дипломатическата си игра. Тази хипотеза има немалко привърженици³⁶, тъй като успешно примирява противоречията

³¹ Търкова-Заимова, В. Българи родом..., с. 155

³² Пириватрич, С. Самуиловата държава..., с. 102-103 Рънсиман, С. История на първата българска държава. София: Иван Вазов Силует, 1993, с. 225, бел. 16

³³ Асолик е съвременник на събитията, някои от сведенията му се потвърждават и от други източници (датировката на военната кампания и битката при Траянови врата съвпада с тази у Скилица и Лъв Дякон), което го прави сравнително надежден извор.

³⁴ Georgii Cedreni-Ioannis Scylitzae. Historiarum..., с. 275-276

³⁵ Златарски, В. История на българската държава..., с. 632-635

³⁶ Павлов, П. Векът на цар Самуил. София: Изток-Запад, 2014, с.113-114 не приема категорично сведението за династичен брак, но счита, че ако то е достоверно, е по-вероятно да се е случило след войната от 986; Георгиева, С. Брачна дипломатия на средновековните български владетели. Пловдив: Фондация Българско историческо наследство. 2019, с. 28

в изворите, но логичността ѝ е нарушена от своеволни поправки в сведението на арменския историк. Има различни мнения и по отношение на евентуалния жених – дали за такъв е спряган Иван Владислав³⁷, или става въпрос за втори брак на самият Аарон, макар че, имайки предвид очаквания резултат от този съюз – сключване на мир и сродяване с Византия, и двете възможности са реални. Не бива да се отхвърля вероятността за жених да е спряган друг, по-голям син на Арон, който е бил погубен със семейството си през 987 г., тъй като изворите не твърдят, че Иван-Владислав е негов първороден син, а че е бил спасен от братовчед си Гаврил Радомир, вероятно поради близката им възраст.

След смъртта на Самуил, която според Добавките на епископ Михаил Деволски настъпила на 6 октомври 1014 г., „...властта над българите поел синът му Гаврил, наречен и Роман... Започнал да управлява на 15 октомври, 13-и индикт (1014г.)... Но не изпълнил и една година и бил убит, като отивал на лов, от Аароновия син Йоан Владислав, когото самият той бил спасил от смърт, когато щял да загине...“³⁸

След като вече е разказал за смъртта му, Скилица с характерната за него ретроспективност се връща към управлението на Гаврил Радомир. В едно сведение, отнасящо се към пролетта на 1015 г., твърди, че „Роман [Радомир] Гаврил му пратил (на императора – б.м.) чрез един безрък ромей обещание за покорство и подчинение“³⁹. Вероятно тежките поражения, претърпени през изминалите години, били придружени с унищожаването на голяма част от българската войска. За рекрут и обучение на нов набор били нужни месеци и години, с каквито новият български цар не разполагал. По тази причина Гаврил Радомир искал да спечели време и привидно обещал покорство и подчинение. Василий II не повярвал на намеренията му, атакувал и овладял крепостта Мъглен и околните ѝ земи.

Успоредно с походите срещу България Византия продължила с опитите си да всява раздор сред Комитопулите, като действала едновременно за физическото отстраняване и на двамата техни потомци. Намесата ѝ и в този кризисен момент се прокрадва чрез известие на Дуклянския летопис⁴⁰, „Но император Василий, като

³⁷ Пириватрич, С. Самуиловата държава..., с. 103; Павлов, П. Векът..., с. 117; Златарски, В. История на българската държава..., с. 635

³⁸ Georgii Cedreni-Ioannis Scylitzae. Historiarum..., с. 285

³⁹ Пак там, с. 285

⁴⁰ Късно средновековен текст, чийто най-ранен запазен препис е от XVII в. и е на латински. Съществуват в науката обширни дискусии относно датата на написване и историчността на този текст, в който се преплитат предания, фолклорни мотиви и свободно предадени сведения за миналото на Балканите. На тези дискусии тук няма да се спираме, вж. повече у Ziemann, D. Samuil and the West. – В: Европейският югоизток през втората половина на X – началото

се боял да не би да изгуби властта си, проводил тайно пратеници до Владислав, братовчед на Радомир, чрез които му казал: *Защо не отмъстиш за кръвта на баща си? Приеми от мен злато и сребро колкото искаш, склучи мир с нас и вземи царството на Самуил, който погуби твоя баща и своя брат. И ако си по-силен, убий неговия син Радомир, който сега седи на престола*⁴¹. Няколко дни по-късно Иван Владислав върнал отговор на императора, в който съобщавал, че убил Гаврил, взел цялата власт и обещава покорност и подчинение. *„Като прочел писмото и като потвърдил решението си с хрисовул, императорът проводил пратеници при Йоан...“*⁴². Планът на Василий II обаче успял наполовина, защото Иван Владислав узнал за готвеното срещу него от императора покушение. Податки за договореностите срещу Гаврил Радомир се съдържат и в други извори, несъмнено е, че такива са съществували. Дискусионният въпрос тук е дали Иван Владислав е бил искрен в готовността си да се покори на Византия и е променил решението си, след като разбрал за готвеното убийство на убиеца, или е бил само привидно съгласен.

Византийското подстрекателство се преплита с редица други хипотези за причините, довели до поредната кръвопролитна криза сред Комитопулите. Водеща сред тях е тази за лично отмъщение срещу потомците на Самуил, своеобразно продължение на наследената братоубийствена война⁴³. В тази връзка ще споменем за съществуването на Ароновци и Самуиловци във Византия дълго след разглежданите събития⁴⁴.

Немалко привърженици има хипотезата и за правото на Иван Владислав над престола по старшинство⁴⁵. Макар да има неточности в имената на замесените, тя намира потвърждение в сведение на Яхъя Антиохийски, разказващо за убийството и завладяването на държавата (вместо името на Иван Владислав е поставено това на Аарон, но от контекста стават ясни главните действащи лица), а после *„Аарон бил един от тези, на чиито предшественици принадлежало преимущество да царуват над*

на XI в. История и култура. Съст. В. Гюзелев, Г.Н.Николов. София: Военно издателство. 2015, с. 87-88, но ще отбележим, че сведенията от гл. 36 от хрониката, които използваме в настоящата работа, се приемат за достоверни. Смята се, че в основата именно на тази глава е по-ранен източник – житие на Св. Йоан Владимир, което не е запазено. Вж. **Симеонова, Л.** Историята на св. Йоан Владимир и Косара – между художествената измислица и реалността. – В: Годишник на Историческия факултет на ВТУ „Св. Кирил и Методий“. 2017, 1(1), с. 227-236

⁴¹ Дуклянски летопис. – В: **Търкова-Заимова, В.** „Българи родом...“, с. 123

⁴² **Georgii Cedreni-Ioannis Scylitzae.** Historiarum...с. 287

⁴³ **Николов, Г. Н.** Из историята на Самуилова..., с. 85-87;

⁴⁴ **Божилов, Ив.** Българите във Византийската империя. София: АИ проф. Марин Дринов, 1995, с. 74-75;

⁴⁵ **Павлов, Пл.** Залезът..., с. 24

тях“⁴⁶. Хипотезата се доразвива и с идеята за активизиране на антивизантийската партия. Ако Гаврил Радомир, обещавайки покорство и подчинение на императора, в действителност е мислел точно това, твърде възможно е срещу него да са се опълчили привържениците на антивизантийската групировка, сред които е бил и Иван Владислав. В действителност в Битолския надпис, а и в последвалите си действия Иван Владислав се представя именно като защитник на българската кауза, а не като отстъпник и предател. Основание за наличието на негативни настроения към Гаврил Радомир още в началото на управлението му е сведението за 9-те дни безцарствие⁴⁷, Гаврил се качва на престола девет дни след смъртта на баща си. Вероятно е имало някакви, макар и задкулисни борби около трона, претендент за който очевидно е бил и Иван Владислав. Изтъкваният възглед за „старшинство на рода“ на Арон в редица извори не може да е нямал своите застъпници сред българската аристокрация.

Пламен Павлов внася още една възможна причина за този кризисен момент, а именно – личните качества на Гаврил Радомир⁴⁸. Макар че надминавал баща си по мощ и сила, значително му отстъпвал по разум, държавнически качества и авторитет⁴⁹. Вероятно е нямал здрави позиции, а и водената от него политика не била одобрявана от цялата аристокрация и обществото. Въпреки че успял да нанесе няколко сериозни удара на ромеите, положението след Ключката битка и смъртта на Самуил било доста тежко, а и в действията му като че липсвала ясна стратегия. Показателен е случаят с катастрофалното поражение в Мъглен, вината за което падала главно върху цар Гаврил Радомир.

За убийството на Иван Владимир основен извор е Дуклянският летопис:

„...и тъй като взел властта, той проводил пратеници до крал Владимир, канейки го да дойде при него...Между това царят бил заповядал да му поставят засада по пътя, та като минава оттам, да го нападнат и убият...Когато обаче царят узнал, че кралят е пристигнал, силно се разгневил. И то защото той бил решил кралят да бъде убит по пътя, преди да пристигне при него, за да не изглежда като съучастник или съмишленик в убийство-

⁴⁶ Летопис на Яхъя Антиохийски. – В: Тъпкова-Заимова, В. „Българи родом...“, с. 157

⁴⁷ Илиев, И. Добавки на епископ Михаил Деволски..., с. 52-53

⁴⁸ Павлов, Пл. Залезът..., с. 25-28; Същият: Бунтари и авантюристи в средновековна България. Велико Търново: ИПК „Свети Евтимий патриарх Търновски“, 2000, с. 30-31

⁴⁹ Така се твърди у Georgii Cedreni-Ioannis Scylitzae. Historiarum..., с. 289

то му...“⁵⁰, следва подробно описание на самия акт на отнемане на живота на Иван Владимир.

И в този случай изследванията се разделят около няколко основни хипотези за причините, довели до смъртта на Дуклянския княз. Едната от тях е, че след смъртта на Самуил и Гаврил Радомир неговият зет Иван Владимир вече не се чувствал задължен към българския владетелски двор и вероятно е започнал да показва сближаване с Византия⁵¹, с което си навлякъл гнева на Иван Владислав. Косвено доказателство е сведение на Скилица, описващо от гледна точка на империята спокойствието в земите около Драч приживе на Иван Владимир, който вероятно е възпирал претенциите на Иван Владислав към тези земи. „...Като завзел града (Охрид – б.м.) и наредил всичко добре, той решил да продължи напред и да стигне до Дирахуим, защото тамошните работи се нуждаели от присъствието му. И наистина, докато Владимир, който бил женен за Самуилова дъщеря [Теодора], справедлив, миролюбив и добродетелен човек, владеел Трималия и земите в самата околност на Сервия, в Дирахуим царувало спокойствие. Но след като Гаврил бил убит от Йоан, Владимир се доверил на клетвите, които Йоан му предал посредством Давид, архиепископа на България [Йоан], предал се и наскоро бил убит. Тогава там настанал голям смут и безредие, защото Йоан често пъти чрез военачалници или пък сам всячески се стремял отново да завземе града“⁵².

Дуклянският презвитер, от друга страна, продължава да настоява за предварителни уговорки между Иван Владислав и Византия по отношение и на това убийство: „...цар Владислав събрал войска и отишъл да завладее земята на блажения Владимир и града Дурацо, както му било обещано от император Василий заради убийствата, които бил извършил...“⁵³

В Бориловия синодик, в Поменика за българските царе и царици се откриват податки и за трета възможна хипотеза за това убийство. След изброяването на първите християнски владетели и техните наследници следва Самуил, а след него – Радомир Гаврил, Владимир и Владислав⁵⁴, вероятно Владимир е бил посочен за наследник след Гаврил Радомир. Ако това е така, открит остава въпросът от кого е посочен за такъв – от Самуил или от Гаврил

⁵⁰ Дуклянски летопис. – В: Тъпкова-Заимова, В. Българи родом..., с. 124

⁵¹ Павлов, Пл. Векът..., с. 191; Пириватрич, С. Самуиловата държава..., с. 140, 168, бел. 173; Николов, Г. Н. Из историята на Самуилова..., с. 107

⁵² Georgii Cedreni-Ioannis Scylitzae. Historiarum...с. 289

⁵³ Дуклянски летопис. – В: Тъпкова-Заимова, В. Българи родом..., с. 125

⁵⁴ Божилов, Ив., А. Тотоманова, Ив. Билярски. Борилов синодик..., с. 311

Радомир след възцаряването му. Известно е, че Гаврил Радомир е имал потомство и че първородният му син е бил ослепен от Иван Владислав веднага, след като убил баща му. Какъвто и да е отговорът на горния въпрос, от него следва, че правилото за престолонаследие в средновековна България, ако го е имало, е било доста крехко и на път за пореден път да бъде нарушено.

В заключение ще използваме едно сведение на Адемар от Шабан, един от хронистите на франките, съвременник на събитията, което, макар и с известни неточности, не можем да пренебрегнем: „*Най-сетне, след като българските крале Самуил и Аарон били убити не в открито сражение, а чрез гръцка хитрост, той завладял цялата им земя...*“⁵⁵.

Както по време на вътрешнополитическата криза от втората половина на VIII в., така и сега Византия не пропуснала сгодния момент да се намеси във вътрешните работи на България, да използва и подклажда вътрешните междусобици във владетелския двор за постигане на своите интереси. И в двата случая целта била ликвидиране на българското Ханство/Царство. И ако в края на VIII в. кризата била преодоляна и централната власт стабилизирана, в началото на XI в. византийският план сработил, българските владетелски инсигнии били свалени за следващите 170 години. Враждата между Ароновци и Самуиловци обаче останала да тлее и имала своето проявление и при следващите поколения.

Почти век по-рано цар Симеон бил недостатъчно радикален в действията си и оставил в наследство на сина си цар Петър възобновен двуполусен модел сред аристократичния елит, който намерил проявление и във владетелското семейство, сред синовете му. В този смисъл фактор в разразяването на вътрешнодинастичната междусобна война сред Комитопулите е и Самуил, който отворил пътя на братоубийствените вражди в царския род, и то не толкова с убийството на Аарон, колкото с пощадяването на неговия син.

⁵⁵ Ademari. Historiae. – В: ЛИБИ, Т. II. Съст. Ив. Дуйчев, М. Войнов, Стр. Лишев, Б. Примов. София: БАН, 1960, с. 353-354

DISUNITY AMONG THE KOMITOPOULI: CRISES OF SUPREME POWER AT THE END OF THE FIRST BULGARIAN KINGDOM

Assist. Prof. Zhenya Dobрева

Shumen university „Konstantin Preslavski“

Abstract: Early medieval Bulgarian history is filled with peculiar internal political crises of supreme power. At the beginning of the period, in the middle of the 8th century, these crises were mainly inter-dynastic in nature, manifested in the struggle between influential clans for supreme power. Subsequently, the crises took on an intrady-nastic character, mainly manifested in the circumvention of the theoretical principle of succession to power in early medieval Bulgaria, namely that power remained within the dynasty and passed to the ruler's firstborn son. Some of the bloodiest and fratricidal feuds in our medieval history are associated with the Komitopouli. This work is an attempt to systematize and analyze the information from the sources concerning these upheavals, as well as their place in Bulgarian and foreign historiography. Tracing them in chronological order, we will seek to identify the circumstances and causes of their emergence, their similarities and differences, as well as the role of Tsar Samuil and Byzantium in their outbreak.

Keywords: crises; supreme power; Komitopouli; middle ages; Byzantium.

ас. Жения Добрева, докторант

Факултет по хуманитарни науки

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Шумен, ул. „Университетска“ №115

ORCIDiD: 0009-0001-4564-194X

e-mail: zh.dobрева@shu.bg